

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Жилинский С. Э. Предпринимательское право : учебник / С. Э. Жилинский. — М.: Издательство НОРМА, 2001 — 672 с.
2. Зеткина О.В. Об управлении устойчивостью предприятия / О.В. Зеткина. — М.: Аудит, ЮНИТИ, 2003. — 134 с.
3. Захарченко В.И. Реструктуризация машиностроительного производства. / В.И. Захарченко, О.Г. Борисов, Н.Н. Меркулов. — Одесса: Фенікс, 2006. — 104с.
4. Медведев В.А. Устойчивое развитие общества: модели, стратегия / В.А. Медведев. — М.: Академия, 2001. — 267 с.
5. Продиус И.П. Устойчивое развитие и экономическая стратегия / И.П.Продиус, В.И.Захарченко // Экономические инновации. — Одесса: ИПР и ЭЭИ НАНУ. — 1999. — Вып.5. — С. 30 — 37.
6. Севастьянов А.В. Методы и механизмы управления интеграционными процессами в промышленности / А.В. Севастьянов. — М.: Изд-во «Дело Лтд», 2004. — 243 с.
7. Шершньова З.Е. Стратегічне управління: навч. посібник / З.Е. Шершньова. — К.: КНЕУ, 1999. — 384 с.

УДК 330.341.1(477)

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ПОТЕНЦІАЛУ ЗАЙНЯТОГО НАСЕЛЕННЯ

Семенов О.В.

У статті проаналізовано стан та тенденції інтелектуально-інноваційного розвитку національної економіки й регіонів України. На основі аналізу визначено пріоритетні напрямки інтелектуалізації зайнятого населення.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, зайняте населення, інтелектуалізація зайнятості населення, галузево-територіальні зміни.

Глобальні тенденції розвитку світової економічної системи переконливо свідчать про ознаки переходу розвинених країн ринкової економіки від індустріального типу господарювання до постіндустріального, від ресурсомістких технологій до наукомістких виробництв. За цих умов пріоритети управління регіональною економікою об'єктивно зміщуються в бік підвищеної уваги до процесів інтелектуалізації зайнятості населення, які відкривають якісно нові можливості для ефективного використання інтелектуальних можливостей зайнятого населення, слугують важливим індикатором переходу регіонів країни на інноваційний шлях розвитку.

У формуванні наукових уявлень про інтелектуальний потенціал суспільства вагомий внесок належить Г. Беккеру, П. Друкеру, Л. Едвінссону, М. Портеру, Й. Шумпетеру, В.Л. Іноземцеву та іншим зарубіжним вченим. Серед українських дослідників проблему використання та розвитку інтелектуалізації зайнятого населення з різною мірою глибини вивчали С.І. Бандур, В.М. Геєць, О.А. Грішнова, А.М. Колот, І.С. Каленюк, Е.М. Лібанова, Н.Д. Лук'янченко, О.Ф. Новікова, В.В. Онікієнко, М.В. Семикіна та ін. Між тим теорія використання та розвитку інтелектуального потенціалу країни і її регіонів все ще перебуває на стадії становлення. Особливості, тенденції, протиріччя використання та розвитку інтелектуального потенціалу в національній економіці ще не стали предметом комплексних наукових досліджень. Все це свідчить про необхідність дослідження окресленої проблеми, зумовлює вибір теми статті, її мету і завдання.

Метою статті є визначення особливостей проблем розвитку і ефективного використання інтелектуального потенціалу в національній економіці та в регіонах. Для досягнення вказаної мети у статті

поставлені та вирішені відповідні завдання наукового змісту, що полягають у дослідженні галузево-територіальних та структурних зміни у зайнятості населення України з позицій інтелектуалізації трудової діяльності.

У світі, особливо в розвинутих країнах, процеси інтелектуалізації зайнятості населення зумовлюються зменшенням працемісткості сучасного матеріального виробництва. Там у структурі зайнятості відбуваються радикальні зміни на користь виробництва послуг та інформації, сфери науки, освіти, появи та поширення нових, більш складних професій, пов'язаних з новими електронними технологіями, виникнення нової категорії зайнятих – «віртуальних комірців», які забезпечують розробку, впровадження і функціонування інформаційних продуктів. За різними оцінками, на початку ХХ-го ст. в результаті інтелектуалізації праці у США сфера інформаційних галузей охоплює понад 80% сукупного ПІЗН, в Японії – 88%. Отримання більшої частки економічного ефекту у вигляді ВВП (в США – 73%, країнах ЄС – 63%, Японії – 56%) пов'язується передусім з діяльністю сектора різноманітних інформаційних послуг [1, с.56]. Отже, процеси трансформації праці, економічної та соціальної віддачі від інвестування в інтелектуалізацію неодмінно пов'язуються з інноваційними змінами у структурі зайнятості.

Аналіз тенденцій розвитку ринку праці та зайнятості в Україні засвідчив, що за роки ринкової трансформації економіки під впливом кризових явищ, суперечливої дії економічних, соціодемографічних, соціальних чинників відбулося скорочення кількості зайнятого населення на 20,5% (з 25,4 млн. осіб у 1990 р. до 20,2 млн. осіб в 2009 р.), удвічі зменшилася кількість найманих працівників (відповідно, з 24,7 до 13 млн. осіб) [2, с.360]. Щодо зайнятості населення та рівня інтелектуалізації його праці, то тут така картина: на початок 2010 р. в економіці було зайнято всього 20191,5 тис. осіб, зокрема найманих працівників – 12948,5 тис. осіб, серед яких 46% припадає на представників «середнього віку» (жінки – 35–49 років, чоловіки – 35–54 роки), які в процесі трудової діяльності накопичили знання, трудовий та професійний досвід. При цьому кожен 8-й працівник був передпенсійного віку (серед них майже 75% – жінки), кожен 6-й працівник отримував пенсію. Особи пенсійного та передпенсійного віку зайняті головним чином у виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води (14,6%), дослідженнях та розробках (14,3%), рибальстві, рибництві (13%), у культурі, спорті (13,6%) [2, с.376], тобто у тих галузях, де негативні чинники старих кадрів (менша здатність до навчання та перенавчання, менша мобільність в оволодінні новими методами діяльності, освоєнні нових електронних технологій) компенсуються досвідом і високою зарплатнею. Молодь більше приваблюють високооплачувані робочі місця, тому більше молоді у таких галузях, як авіаційний транспорт, фінансова діяльність, де молодим є кожен другий працівник, державне управління – кожен третій молодий, торгівля, сфера готельного та ресторанного бізнесу – майже кожен другий відноситься до категорії молодих людей. Але усього на частку молоді віком від 15 до 34 років припадає тільки 31% найманих працівників [4, с.360; 3, с.16–23].

Понад половини працюючих в Україні (56%) мають повну, базову або неповну вищу освіту, проте багато з них зайняті на роботах, що не потребують вищої освіти і не за фахом. Так, в сільському, лісовому господарстві, рибництві, будівництві, наземному транспорті, допоміжних транспортних послугах від 25 до 40% робочих місць не потребують високого освітнього рівня, отже, особливо в цих видах діяльності інтелектуальний потенціал використовується недостатньо [4, с.22–23].

Цікава гендерна ситуація: жінки працюють головним чином у закладах охорони здоров'я та соціальної допомоги (82,1%), в освіті (76,8%), готелях та ресторанах (70,6%), державному управлінні (66,8%), фінансових установах (66,7%); чоловіки переважно зайняті в добувній промисловості (74,7%), на водному транспорті (75,4%), у будівництві (80%), рибальстві, рибництві (81,8%). У гендерному підході превалює не інтелектуальний зміст праці, а переважно існуючі законодавчі обмеження щодо особливостей сфер прикладання та використання жіночої праці. Гендерна нерівність у зайнятості на користь чоловіків існує на різних рівнях управління практично в усіх регіонах [5, с.22–23].

Структурні зміни та криза в економіці призвели до того, що абсолютна кількість зайнятих у промисловості України упродовж останнього десятиліття зменшилася удвічі (з 7,9 млн. осіб до 3,2 млн. осіб), питома вага працюючих в цьому секторі економіки скоротилася з 30,6% до 15,8%, а у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві абсолютна кількість працюючих скоротилася з 4,3 до 0,9 млн. осіб, тобто майже у 5 разів, а офіційна зайнятість зменшилася у 4 рази (з 17,1 до 4,4%), [4, с. 360]. Паралельно вказаним процесам за рахунок відтоку працюючих зі сфери матеріального виробництва

швидкими темпами зростала зайнятість у сфері послуг – торгівлі і пов'язаних з нею видах діяльності. Роздрібна торгівля поглинула мільйони фахівців різних спеціальностей у тому числі - людей з високим інтелектуальним потенціалом, які стали реалізаторами на продуктових та речових ринках, чия діяльність не характеризується особливим інтелектуальним змістом, здебільшого не потребує вищої освіти, характеризуються вагомою часткою ручної праці (до 60-85%). Тільки за період 2000-го по 2010 р. питома вага зайнятих у торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів, діяльності готелів та ресторанів зросла у півтора рази, кількість зайнятих у цій сфері зросла на 52% і досягла 4,7 млн. осіб. [4, с.360]. Поступається динаміці показників зайнятості у сфері торгівлі та пов'язаних з нею послуг динаміка притоку зайнятих у фінансову діяльність, освіту, науку, охорону здоров'я, де вимоги до інтелектуальних здібностей людини значно вищі. Так кількість зайнятих у фінансовій діяльності за останні 10 років зросла вдвічі, в освіті – на 5,5%, у будівництві - на 6,9%, в науці – більш як удвічі скоротилася [4; с.22].

Змальовані тенденції структурних змін в зайнятості населення України мають значні розходження зі світовими тенденціями перерозподілу робочої сили на користь сфери послуг, оскільки не були зумовлені явищами прискореної механізації, автоматизації, широкої комп'ютеризації усіх видів діяльності, як на Заході, де спостерігається скорочення частки ручної праці, зростання продуктивності праці, логічне вивільнення частини робочої сили із матеріального виробництва й поглинання її сектором інформаційних послуг. Одночасно слід підкреслити, що на відміну від України, де частка працівників промисловості стрімко зменшується в загальній зайнятості населення, в Європі, згідно бази даних Міжнародної організації праці, промисловість зберігає важливе місце у зайнятості, охоплюючи роботою 16-25% зайнятого населення, а в деяких країнах – навіть третину зайнятого населення, що зумовлює затребуваність висококваліфікованих кадрів з технічною підготовкою [10].

Для економіки багатьох регіонів України характерною стала деінтелектуалізація праці й деградація освітньо-професійних якостей завдяки безробіттю, яке щорічно офіційно фіксується у межах двох мільйонів або 8,8% від загальної кількості працездатного населення [4, с.358]. Серед регіонів країни найгірший показник інтелектуалізації праці в таких регіонах, як Вінницька, Житомирська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Черкаська, Чернігівська, області, да рівень безробіття коливається від 10 до майже 13% [4, с. 363]. Можна говорити про те, що такі офіційні показники порівняно з аналогічними показниками рівня безробіття серед більшості країн Європи можна вважати невисоким, але ж вони не враховують явище прихованого безробіття, яке, попри існуючу в країні систему перепідготовки незайнятого населення, підсилює негативні тенденції інтелектуалізації праці, призводить до втрати кваліфікації та професійних навичок безробітними. Рівень інтелектуалізації трудової діяльності в Україні, як і її технічну озброєність, вряд чи можна порівнювати з високорозвиненими країнами Європи у зв'язку з величезним відставанням у параметрах механізації, автоматизації, комп'ютеризації трудових процесів. Явища інтелектуалізації праці на основі використання комп'ютерної техніки та користування сучасними засобами інтернет-зв'язку, торкнулися переважно менеджерів, інженерно-технічних працівників, управлінців, науковців, освітян. Більшою мірою процеси інтелектуалізації праці простежуються на прикладі зростаючих за кількістю комерційних банків, фінансових структур, найменшою мірою вони торкнулися змісту зайнятості в промисловості і сільському господарстві.

У галузево-територіальному відношенні найгірша ситуація складається у сільськогосподарському виробництві, де масово переважає фізична важка, виснажлива, малопродуктивна праця, рівень механізації та автоматизації праці досить низький, а інтелектуалізація і комп'ютеризація частково торкнулися лише праці вчителів, окремих фермерів, лікарів, організаторів бізнесу. У промисловості нашої країни теж рівень інтелектуалізації праці невисокий, тут у середньому кожен третій працівник застосовує значні фізичні зусилля під час роботи у несприятливих, шкідливих, небезпечних умовах. Найвища питома вага важкої фізичної праці у тих областях, де переважають такі галузі як добування вугілля, лігніту, торфу (77,2% облікової кількості працівників даного виду діяльності), виробництва коксу, продуктів нафтопереробки (61,6%), добування корисних копалин (59,5%), металургійного виробництва (51,7%): Луганській (46,8% облікової кількості штатних працівників), Донецькій (41%), Дніпропетровській (39%) [2, с.26].

Носителями науково-технічного прогресу, інноваційного прориву в економіці, модернізації виробництва та робочих місць завжди вважалися галузі переробної промисловості, зокрема ті, від

яких величезною мірою залежить доля конкурентоспроможності країни на світових ринках. В Європі, наприклад, навіть після скорочення зайнятих у матеріальному виробництві на користь сектору інформаційних послуг, на переробну промисловість припадає 25–30% зайнятого населення. Перспективи ефективного використання інтелектуального потенціалу працюючих у цих галузях, співробітників, від яких значною мірою має залежати технічна переозброєність праці, випуск машин, устаткування, високотехнологічного обладнання, на жаль, невтішні: їхня кількість за десятиліття зменшилася удвічі, на підприємствах, що виробляють електричне, оптичне, електронне устаткування, – майже на 44%, на підприємствах, які виробляють транспортні засоби та устаткування, – на третину. Отож безробітними стають високоосвічені, кваліфіковані фахівці та робітники, здатні нарощувати випуск складної техніки, машин, обладнання, транспортних засобів, електронного та оптичного устаткування. Частка зайнятих у переробній промисловості в Україні в цілому швидко зменшується і складає 18,6% [2, с.67].

Негативними є й тенденції попиту на робочу силу: у супереч декларованому руху до інформаційного суспільства, необхідністю більше цінити носіїв знань, останніми роками поступово ліквідуються робочі місця з високою освітньою місткістю, знижується попит на професіоналів і зростає попит на представників найпростіших професій та осіб без професій. Так попит на робочі місця, які не потребують професійної підготовки у 2010 р. порівняно з 2000 р. зріс удвічі, при цьому попит на службовців виявився нижчим у 4 рази [2, с. 55, 60]. Усе це говорить про низький попит на інновації та інноваційну діяльність, а значить, на інтелектуальний потенціал зайнятого населення.

Для зростання інтелектуального потенціалу населення велике значення має політика власників підприємств, тобто роботодавців. На жаль політика власників українських підприємств щодо залучення та використовувати робочої сили є деструктивною, бо залучення осіб без професійної підготовки дешевше і не потребує значних витрат на утримання, може бути застосована без модернізації робочих місць. Звичайно, що таке переважно екстенсивне використання трудового потенціалу не передбачає додаткових інвестицій у людський капітал, що повністю суперечить завданням інноваційної політики й, зокрема, інтелектуалізації населення.

Оскільки інтелектуальний потенціал продукується у тому числі й завдяки праці науковців, то цікавим є тенденції зайнятості в науці, як важливого індикатора інформаційно-інноваційного розвитку. В Україні частка зайнятих наукою залишається незначною: у 2009 р. в науці за основним місцем роботи було зайнято удвічі менше працівників, ніж в 1995 р., а саме – 146,8 тис. осіб або 0,7% від числа усіх зайнятих в економіці [6; с.22]. Для порівняння, частка зайнятих науковими дослідженнями та розробками в ЄС складала у 2006 р. 1,54% загального числа зайнятих, зокрема в Ісландії – 3,68%, Фінляндії – 3,27%, Швеції – 2,71% [6; с.165].

Розподіл зайнятих науковою діяльністю за інституційними секторами є таким: державний сектор охоплює 44% працівників наукових організацій, підприємницький – 48%, сектор вищої освіти – 7%, приватний неприбутковий сектор – 1% [6; с.22]. Найбільша частка наукових працівників спостерігається серед зайнятого населення у Харківській, Львівській, Донецькій, Дніпропетровській, Одеській областях, містах Києві та Севастополі, найменша – у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Закарпатській, Кіровоградській, Херсонській, Хмельницькій, Чернігівській областях. Концентрація висококваліфікованих наукових кадрів є найбільшою в обласних центрах тих регіонів, які є найбільш економічно розвиненими, мають значну мережу наукових організацій та вищих навчальних закладів (Київ, Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Львів, Донецьк). Проте нестабільність діяльності наукових організацій, економічні труднощі виживання та незадовільне фінансування призвели до того, що попри вагомості наукової праці для суспільства престижність такої праці стала різко падати. Зниження питомої ваги науковців у загальній кількості населення має місце останніми роками у Дніпропетровській, Закарпатській, Запорізькій, Кіровоградській, Херсонській областях, а також у Києві та Севастополі. Відсутність оплати праці, адекватної складності роботи, належної державної підтримки перетворила діяльність в наукових організаціях у непривабливу для талановитої молоді сферу працевлаштування. Внаслідок дії несприятливих соціально-економічних чинників погіршилася вікова структура зайнятих в науці. В 2009 р. 82% дослідників була старше 50 років, половина науковців – старше 60 років, саме до останньої вікової категорії відноситься 23% кандидатів та

51% докторів наук. На жаль останніми роками продовжується відтік висококваліфікованих наукових кадрів переважно активного працездатного віку за кордон (інтелектуальна міграція), зменшується кількість спеціалістів похилого віку за рахунок суттєвого природного відтоку (у зв'язку зі смертю, виходом на пенсію), перехід молодих фахівців з науково-технічної сфери у бізнес. Інтелектуальний потенціал нації характеризується показником насиченості економіки науковими кадрами: якщо в 2005 р. на 1000 осіб зайнятого населення в Україні припадало 6,7 дослідників, у 2007 р. – 6,0, а у 2009 р. – 5,9. Для порівняння, аналогічний показник становив в 2007 р. у Німеччині – 18,9, Іспанії – 16,3; Чеській Республіці – 14,8, Угорщині – 12,6; Естонії – 14,2; Польщі – 8,0, Болгарії – 6,1. [6, с.168]. Гонитва за високими кількісними показниками кадрового потенціалу науки, на жаль не призводить до його якості. В Україні поруч з удосконаленням форм підготовки наукових кадрів в аспірантурі, докторантурі та розвитком мережі наукових та освітніх закладів, які здійснюють цю підготовку, спостерігається також дещо штучне кількісне нарощування наукових кадрів вищої кваліфікації: знижуються вимоги до кваліфікаційних робіт, дисертацій, які готуються і захищаються головним чином за формальними ознаками, часто з дуже сумнівним науковим змістом.

ВИСНОВКИ

Висновок простий: тенденції, що склалися є небезпечними, вони суперечить орієнтирам світового розвитку, а також обраному курсу держави на модернізацію вітчизняного виробництва і побудову інноваційної економіки, загрожують інтелектуальною деградацією, інтелектуальними та економічними втратами як для населення, так і для національної економіки загалом, призводять до перетворення країни у постачальника на світові ринки енергоресурсів, сировини та дешевої висококваліфікованої робочої сили. Узагальнюючи викладене, констатуємо, що інтелектуальні втрати, які несе Україна в результаті недосконалої політики зайнятості населення не створюють позитивних передумов для інтелектуалізації населення, ефективного розвитку і використання його потенціалу. Подальше дослідження є перспективним для подальших розвідок у даному напрямку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Онікієнко В. В. Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України / В. В. Онікієнко, Л. М. Ємельяненко, І. В. Терон ; за ред. В. В. Онікієнка. — К. : РВПС України НАН України, 2006. — 480 с.
2. Статистичний щорічник України за 2009 рік. — К. : Державний комітет статистики України, 2010. — 586 с.
3. Праця України 2008 : стат. зб. — К. : Держкомстат України, 2009. — 322 с.
4. Праця України 2009 : стат. зб. — К.: Держкомстат України, 2010. — 322 с.
5. Розумний М. М. Інтелектуальний потенціал України: проблема реалізації / М. М. Розумний ; ред. кол. : В. В. Різун (гол. ред.), М. М. Розумний, В. І. Головненко та ін. // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Наукові записки інституту журналістики — К. : Інститут журналістики. — 2003. — Т.12. Липень–вересень. — С. 90–93.
6. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник за 2009 рік. — К. : Держкомстат України, 2010. — 346 с.
7. Регіональні проблеми формування трудового потенціалу і шляхи їх вирішення: моногр. / [Н.Д. Лук'яненко, В.П. Антонюк, Л.В. Шаульська, Л.Л. Шамільова та ін.] / МОН України. Донецький національний університет; НАН України. Інститут економіки промисловості. — Донецьк, 2004. — 340 с.
8. Семикіна М. В. Інтелектуальний потенціал та його роль у національній економіці / М. В. Семикіна, В.І. Гунько // Економіка и управление. — 2011. — №1 — С. 50 — 55.
9. Семикіна М. В. Мотивація ефективної зайнятості: проблеми, тенденції, вибір стратегії: моногр. / М. В. Семикіна, Н. А. Іщенко, М. О. Родіонова. — Кіровоград : КОД, 2009. — 200 с.
10. <http://www.laborsta.ilo.org/> (база даних Міжнародної організації праці).